

Ниетбаева Г.Б.¹, Түймебайқызы Ұ.².

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
(Алматы қаласы, Қазақстан¹, Шымкент қаласы, Қазақстан²)

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ МЕН ЕҢБЕККЕ ДАЙЫНДЫҒЫН АНЫҚТАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада кәсіби бағыттылық пен еңбекке дайындық мәселесінің тарихи-теориялық және әдістемелік дамуына қысқаша шолу жасалады. Жеке тұлғаны кәсіптік бағдарлау мәселесінің шығу тегін бұрыннан өмірдің мағынасын беретін, адамның өмір сүру мақсатын, оның қоғамдағы орны мен рөлін, оған дайындығы туралы сұрақтарға жауап беретін ғылым ретінде белгілі философияда, әлеуметтануда, педагогикада, психологияда тереңінен ізделуі керек. Жасөспірімдердің кәсіби бағыттылығы мен еңбекке дайындығын анықтауда эксперименттік зерттеу жүргізілді. Жасөспірімдер арасындағы кәсіптік бағдарлау мәселесінің теориялық және практикалық аспектілері ғалымдардың зерттеулерінде әрқашан маңызды орынға ие болды.

Түйін сөздер: тұлға, кәсіби бағдарлау, еңбекке дайындық, мамандық.

Г.Б.Ниетбаева¹, У.Түймебайқызы²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

²Южно-Казахстанский государственный университет имени М. О. Ауэзова
(Алматы, Казахстан¹, Шымкент, Казахстан²)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫЯВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ И ТРУДОВОЙ ПОДГОТОВКИ ПОДРОСТКОВ.

Аннотация

В статье дается краткий обзор исторического, теоретического и методологического развития профориентации и подготовки. Истоки профориентационной профессии индивида должны быть глубоко изучены в философии, социологии, педагогике и психологии, которые известны как науки, которые отвечают на вопросы о смысле жизни, ее предназначении, ее месте и роли в обществе и ее готовности. Было проведено экспериментальное исследование с целью определения профессиональной направленности и готовности подростков. Теоретические и практические аспекты профориентации среди подростков всегда были важны в исследованиях ученых.

Ключевые слова: личность, профориентация, подготовка к работе, специальность.

Niyetbayeva G.B.¹, Tuimebaikyzы U.².

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,

²South Kazakhstan State University M.O. Auezov
(Almaty, Kazakhstan¹, Shymkent, Kazakhstan²)

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IDENTIFICATION IN LABOR TRAINING AND VOCATIONAL GUIDANCE OF ADOLESCENTS.

Abstract

The article gives a brief overview of the historical, theoretical and methodological development of career guidance and training. The origins of the profession of personality should be deeply studied in philosophy, sociology, pedagogy and psychology, which are known as sciences that answer questions about the meaning of life, its place and role in society and its readiness. An experimental study was conducted to determine the professional orientation and willingness of adolescents. Theoretical and practical aspects of career guidance among adolescents have always been important in the research of scientists. Key words: personality, orientation, support to work, specificity.

Бүгінгі күнде қоғам алдындағы негізгі міндеттердің бірі жасөспірімдерді мамандық дұрыс таңдауда дұрыс кәсіби бағдарлау және жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Сондықтан да психология мен педагогикада осы мәселеге жіті көңіл аударылады. Мамандықты дұрыс таңдаудың әр адамның өз өмірінде табысқа жетуіне және әлеуметтік ортада барлық қабілетін толық ашуға негіз болатындығын көптеген ойшылдар өз еңбектерінде дәлелдеп көрсеткен.

Википедияда көрсетілгендей, кәсіптік бағдарлау –бұл жасөспірімдерді мамандық таңдауға дайындауға және кәсіби өзін-өзі анықтауға көмектесуге бағытталған ғылыми негізделген іс-шара жүйелері.

Кәсіби бағдарлауды ежелгі заманымыздан бері қарастырып келген. Мұнда негізінен кәсіби жарамдылықты бағалау, білімділік, біліктілік және дағды диагностикасы да айтылған.

Әйгілі ойшыл, философ Әбу Насыр Әл-Фараби (870–950) өзінің «Бақытқа жету жолын көрсету» және «Музыканың үлкен кітабы» трактаттарында назарын оқыту мен тәрбиенің психологиялық-педагогикалық негіздеріне аударады. Алынған білімнің дәйектілігі мен күші, қол жетімділігі, зияткерлік, мінезді дамыту және болашақ кәсіби қызметінде қолдануға болатын жасөспірімдердің қабілеттерін қалыптастыру ерекше қызығушылығын тудырған [1].

Ағартушы, ақын Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың (1845-1904) психологиялық-педагогикалық ой-өрісі мен кәсіби бағдарлау жұмыстарының дамуына қосқан үлесін ерекше атап өтуімізге болады. Болашақ ұрпаққа арнаған барлық сөздерінде ағартушы Абай: «Кез-келген қолөнердің білімін немесе өнерін игеру –бұл үлкен шеберлік, ол үшін шебер ақыл, күшті ерік-жігер және асыл ұмтылыстар қажет», -деп негіздеді [2].

«Әлеуметтік психология мәселелері» атты өз еңбектерінің бірінде алғашқы қазақстандық ұстаздардың бірі Ыбырай Алтынсарин (1841-1889) бүкіл білім беру жүйесін оның одан әрі кәсіби өсуі үшін жеке тұлғаны қалыптастыру процесі ретінде қарастырды [1].

Психологиялық әдебиеттерде жеке тұлғаның бағыттылығы оның құрылымындағы негізгі компонент ретінде қарастырылады. К.К. Платоновтың пікірінше, жеке адам құрылымында – бағыттылық қатынастар және моральдық қасиеттер “тұтастай алғанда бағыттылық иерархия түрінде байланысқан бірнеше форманы қамтиды: бағыттылықтың ең қарапайым формасына дейін шет қалмайды” [3].

В.С. Мерлиннің өз еңбегінде « жеке адамға берген сипаттамасында ең маңыздысы және негізгісі – оның кәсіби бағыттылығы, яғни адам өмірінің жалпы бағыты мен барлық белсенді шығармашылық іс-әрекеті соған байланысты», -делінген.

«Іс-әрекеттік қатынас» теориясының авторы ретінде белгілі психолог В.Г.Леонтьев өз кезегінде, жеке адамның психологиялық тұжырымдамасын бастаушы мен мақсаттық тұрақты қарым-қатынасын бейнелейтін қажеттіліктер, сенім, мұрат, мотивтермен сипаттайды.

Жеке тұлғаның жалпы бағыттылығы оның бейнесін құрушы фактор ретінде қарастырған С.Л. Рубинштейн, А.И.Леонтьев, Б.Г. Ананьев ғалымдардың теорияларын талдай келіп, Б.Ф.Попов былай дейді: “Жеке зерттейтін талдауларының әртүрлілігіне қарамастан ... барлық көзқарастар жеке адамның негізгі сипаттамасы ретінде оның бағыттылығына басты көңіл бөледі... Нақ осы кәсіби бағыттылық қасиетінде жеке адамның мақсаты, мотивтері, іс-әрекетке субъективті қатынастарының жүйесі көрінеді[4].

Психологиялық еңбектерде жеке адам бағыттылығы ұғымын толығырақ қарастырған ғалымдардың бірі, психолог-профессор С.Л.Рубинштейн: “Бағыттылық –ол индивидтен бөлек тұрған бір нәрсеге қажеттіліктен туындайды және бағыттылықты айқындайтын кез-келген динамикалық тенденция әрқашан да индивидтен бөлек тұрған нәрсемен, ішкі мен сыртқының өзара қатынасын қамтиды», -деп көрсеткен.

Сонымен қатар, жеке адам бағыттылығында екі өзара тығыз байланысты жағдайды ашты:

1. Бағыттылық қашанда нақты затқа бағытталған
2. Осы жағдайда пайда болатын шиеленіс.

Жеке адам бағыттылығы - оның кәсіби іс-әрекетін анықтайтын түрткілер мен мотивтер жүйесі [5].

Л.И.Божович бағыттылықты мінез-құлықтың нақты мотивтерінің үстемдігінің нәтижесі ретінде қарастырады. Психологиялық көзқарастарда бағыттылықтың әртүрлі анықтамаларындағы ортақ пікір, олардың бәрі де жеке адамның өзіне тән іс-әрекеті мен мінез-құлқының нақты деңгейін қамтамасыз ететін, онсыз кәсіби қалыптасуы мүмкін болмайтын жеке адам қасиетінің маңызды және тұрақты ерекшеліктері деген сипаттамада тұжырымдалады. Тұлғаның жалпы бағыттылығына, оның өзгешелігі тікелей әсер етеді. Бағыттылықтың мазмұнына байланысты оның сапалық сипаттамасы мен жүйесін көруге болады. Жеке адам бағыттылығының негізгі типтері: қоғамдық, ұжымдық, жеке бастық, кәсіби, эстетикалық, т.б. қарастырылады. Педагогикалық көзқарастарда, жеке адам бағыттылығы – оқу, оқудан тыс іс-әрекет формаларының баршасының әсерінен қалыптасатын, жасөспірімдердің болашақ кәсіби іс-әрекетке дайындығын тәрбиелейтін күрделі жеке адамдық құрылым деген түсінікке сияды [3].

Е.А.Климов бойынша кәсіби бағдарлаудың анықтамасы: жеке тұлғаның жеке сипаттамалары мен қоғамның кадрларға деген қажеттіліктеріне сәйкес келетін адамның кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру болып табылатын әлеуметтік-экономикалық, психологиялық, педагогикалық және медициналық-физиологиялық міндеттердің жиынтығы. Мазмұны жағынан бұл әлеуметтік әрекет саласындағы психологиялық-педагогикалық, ал нәтижелері қоғамның экономикалық өміріне әсер етеді [6].

Кәсіптік бағдарлаудың АҚШ-та пайда болуы алғашқы кәсіби бағдар беру кеңсесінің 1903 жылы Страсбургте және 1908 жылы Бостондағы (АҚШ) мансап кеңсесінің пайда болуымен байланысты. Бұл алғашқы кәсіби бағдарлау қызметтерінің жұмысы Ф.Парсонстың үш факторлық моделіне негізделді. Бұл кезде белгілі бір кәсіпке үміткер қабілеттері мен психологиялық қасиеттерін анықтап, оларды мамандықтардың талаптарына сәйкестендірді және соның негізінде адамның осы кәсіпке жарамдылығы немесе жарамсыздығы туралы ұсыныс шығарды. Ф.Парсонс студенттерге сауалнамалар мен тестілеуді қолдану арқылы сауалнама жүргізіп, жасөспірімдер туралы мәліметтерді егжей-тегжейлі зерттеді және оларды белгілі бір мамандықтың қажеттіліктерімен салыстырды. Ғалым «қасиет-фактор» түсінігін ойлап тапты, оның мәні әр адамның оны басқа адамдардан ерекшелейтін белгілі бір жеке белгілері болатындығында. Сонымен бірге кез-келген жұмысты белгілі бір кәсіпке тән өндірістік факторларды ескере отырып ғана жүргізуге болады. Жеке қасиеттер осы немесе басқа мамандық қажет ететін факторларға сәйкес болуы тиіс.

Ф.Парсонс кәсіби бағдарлаудың анықтамасын: «адамға кәсіпті оқып үйренуге көмектесу және жеке қасиеттерін қалыптастыру, бұл өз ісін орынды таңдаумен аяқталатын процесс», -деп тұжырымдады. [7].

Кәсіби қалыптастыру тұжырымдамасын одан әрі дамытуға Д.Сьюпер де үлкен үлес қосты. Д.Сьюпер мамандықты таңдау баланың өсу процесінің нәтижесі екендігіне негізделді, оның барысында шындықпен байланысы нығаяды. АҚШ-тағы Д.Сьюпер тұжырымдамасының негізінде мектепке кәсіби бағдар беру (басшылық) немесе кәсіби кеңес беру қызметі туралы ереже жасалды.

Н.Ф.Гейжан мен А.Йовайши өз еңбектерінде кәсіптік тәжірибенің оқу үрдісіне кәсіби қалыптастырудан тұратын кәсіби таңдауға алдын-ала дайындықтың қажеттілігін айтады [5]. Н.Ф. Гейжан: «азаматтық адамгершілікке тәрбиелеу –кәсіби бағдар қалыптастырудың маңызды факторы», - деп санайды.

Біздің зерттеу жұмысымыз үшін маңыздысы – жалпы білім беретін мектептің жасөспірімдеріне кәсіби бағдар беру арқылы олардың кәсіби бағыттылығының мәнін айқындау. Бұл мәселеге бірқатар ғалымдардың зерттеулері арналған. Олардың қатарында А.Е.Голомшток, Л.А.Йовайши, А.П.Сейтешов, Ю.В.Укке, П.А.Шавир және т.б. атауға болады [8].

«Кәсіби қызметке психологиялық дайындығының мәнін түсіну үшін компоненттердің құрамын білу ғана емес, сонымен қатар олардың құрылымын да білу керек», - деп А.К Сатова

еңбегінде көрсетілген. Зерттеушілердің осы немесе басқа компонентті қолдану жиілігі әртүрлі авторлардың оның психологиялық дайындық мазмұнындағы маңыздылығын және оның тұжырымдамадағы орнын түсінетіндігін көрсетеді [9] .

Бағыттылық жеке тұлғаның ерекшеліктерін тұтастай анықтайтын құрылым болса, кәсіби бағыттылық жеке адамның жалпы бағыттылығының құрамдас компоненті ретінде қарастырылады.

Кәсіби бағыттылық – адамның таңдалынған мамандыққа көзқарасын сипаттайтын кәсіби іс-әрекетке дайындығы мен оның табыстылығына әсер ететін жеке адамның интегралды қасиеті.

Кәсіби бағыттылықтың жан-жақтылығын жеке адамның жүйесін құрайтын қасиеті ретінде П.А.Шавир өз еңбектерінде қарастырады. Оның пікірінше, кәсіби бағыттылық – нақты іс-әрекетті артығырақ көретін мотивтер жүйесі, оның өзі жеке адамның танымдық және құндылық бағдарлық іс-әрекеті негізінде өтетін кәсіби әсерлер жүйесімен қарым-қатынас үрдісінде қалыптасады.

Кәсіби бағыттылық – жеке адамның интегралды қасиеті, оның тұлғалық бейнесін құрайтын факторы ретінде түсіну, оны комплекс түрінде, оның ішінде, кәсіби іс-әрекетке, қажеттілік, бейімділіктер, кәсіби мұраттар, кәсіби іс-әрекетке деген құндылық бағдарлар және дүниетаным компоненті деп түсінуді талап етеді.

Кәсіби бағыттылықтың психологиялық-педагогикалық аспектісін, кәсіби шеберлікті дамыту бағытында кәсіби бағыттылықты қалыптастыруды жетілдіру және жеке адамның жалпы дамуы тұрғысынан өте терең және жан-жақты зерттеген отандық ғалым А.П.Сейтешов.

А.П.Сейтешовтың пікірінше, кәсіби бағыттылық – жеке адамның маңызды жақтарының бірі, ол оның қызығулары, ниеттері, бейімділіктері, мұраты мен сенімдерінде көрінеді [7].

Сонымен, кәсіби бағыттылық – болашақ маманның жеке тұлғасының біртұтас және жан-жақты қасиеті түрінде толық түсіну үшін, оның компоненттік құрамын, санасы сипаттамалары мен динамикасын анықтау қажет.

Кәсіби бағыттылықтың құрылымы туралы зерттеушілер арасында бірыңғай пікір жоқ. Жалпы осы бағытта жүргізілген зерттеулерді талдай отырып, кәсіби біліктілік компоненттерін былайша анықтауға болады: қызығулар, бейімділіктер, кәсіби ниеттер, жеке тәжірибе, еңбек етуге даярлық, мақсат, кәсіби мотивтер, шығармашылық кәсіби ойлау, ұжымшылдық, коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттер, мотивтердің иерархиялық жүйесі, танымдық, мотивациялық, дүниетанымдық, эмоциялық-еріктік, мінез-құлықтық.

Кәсіби бағыттылыққа теориялық шолу жасай келе, біз жасөспірімдердің кәсіби бағыттылығын эксперименталды тұрғыда зерттеу жүргіздік.

Эксперименталды зерттеу Алматы қаласының Ш.Уалиханов атындағы № 12 мектеп - гимназиясында оқу ісі-меңгерушісі, психолог А.Т. Қосбергенованың қолдауымен 9- сыныптағы 30 оқушымен жүргізілді.

Зерттеуде Е.А. Климовтың «Дифференциалды диагностикалық сауалнама» және Л.Йовайшидің «Кәсіби бейімділік анкетасы» әдістері жүргізілді.

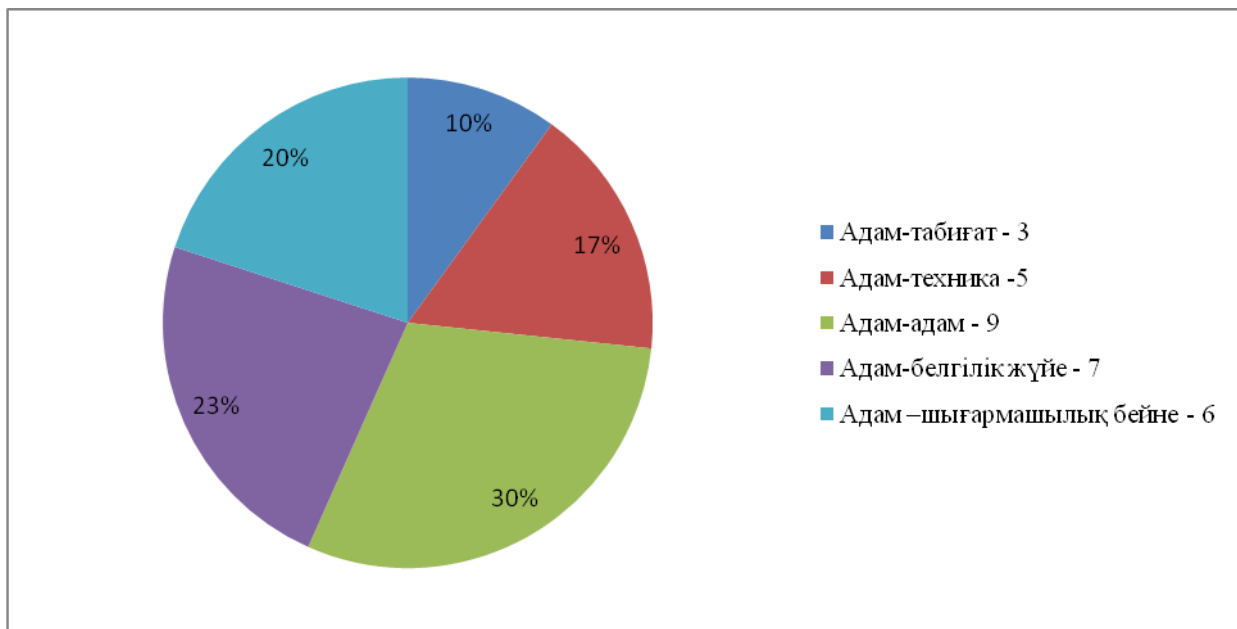
Е. .А. Климовтың «Дифференциалды диагностикалық сауалнама» әдісі –жасөспірімдерде кәсіби бағыттылықты анықтау үшін еңбек түрлерін таңдауға мүмкіндік беретін әдіс.

Сауалнама нәтижелерін талдау және интерпретациялау.

1-кесте Сауалнама кілті

№1	№2	№3	№4	№5
1 А	1 Б	2 А	2 Б	3 А
3 Б	4 А	4 Б	5 А	5 В
6 А	7 Б	6 Б	9 Б	7 А
10 А	9 А	8 А	10 Б	8 Б
11 А	11 Б	12 А	12 Б	13 А
13 Б	14 А	14 Б	15 А	15 Б
16 А	17 Б	16 Б	19 Б	17 А
20 А	19 А	18 А	20 Б	18 Б
Всего: + ...	+ ...	+ ...	+ ...	+ ...

1-сурет Е.А. Климовтың Дифференциалды диагностикалық сауалнамасының нәтижелері

Е.А. Климовтың Дифференциалды диагностикалық сауалнамасында 20 түрлі бекіту сұрақтары берілді. Сұрақтардың әр қайсысына міндетті түрде жауап беріп, екі мүмкіндіктің біреуін таңдау қажет.

(“а” немесе “б”) қаласаңыз “+”, қаламасаңыз “-” таңбасымен белгілеңіз

Сұрақтар төмендегіше топталып құрастырылған; 1) қатардағы, олар «Адам - Табиғат» кәсібіне қатысты (табиғатты Т - шартты белгісімен белгілейік), екіншісінде «Адам - Техника» (Т), үшіншісінде «Адам - Адам» (А), төртіншісінде «Адам - белгілік жүйе» (Ж), бесіншісінде «Адам - шығармашылық бейне» (К). Барлық сұраққа жауап бергеннен соң жоғары торлардағы олардың шартты таңбаларын ТТАЖК қоюға болады.

Е.А.Климов әдісі бойынша Алматы қаласының Ш.Уалиханов атындағы № 12 мектеп - гимназиясының 9- сыныптың 30 оқушысының: «Адам-табиғат» - 10% мамандық типі, «Адам-техника» - 17% мамандық типі, «Адам-адам» - 30% мамандық типі, «Адам-белгілік жүйе» - 23% мамандық типі, «Адам –шығармашылық бейне» - 20% мамандық типі көрсеткішін айқындадық. (1-сурет)

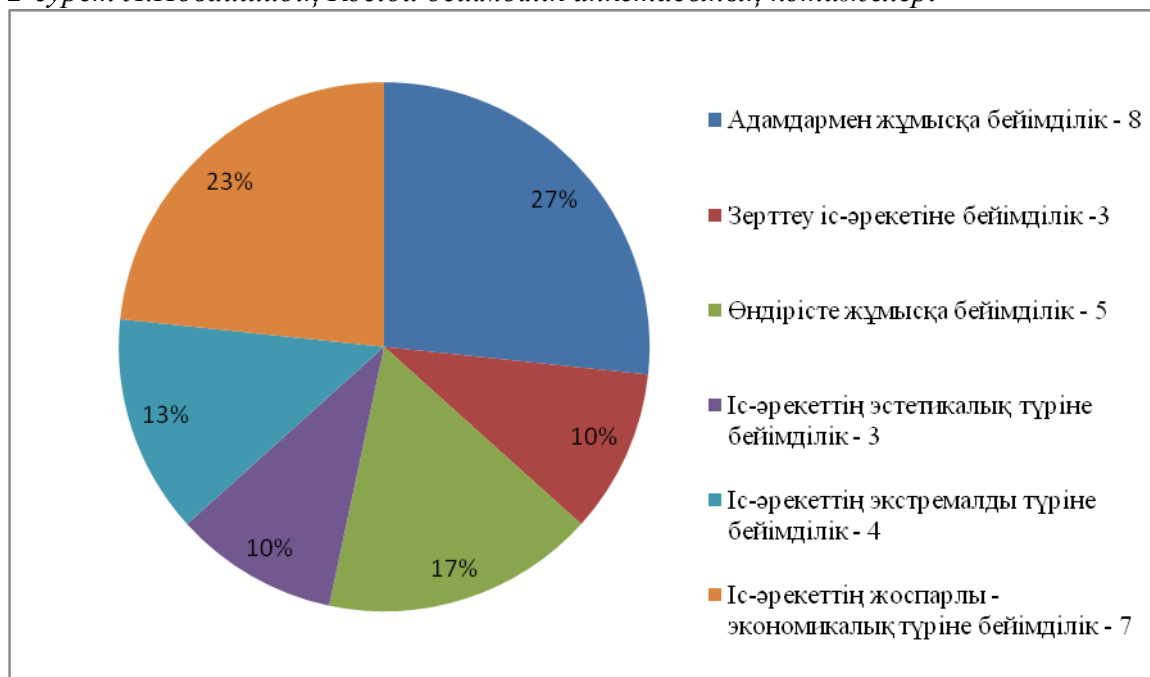
Л.Йовайшидің «Кәсіби бейімділік анкетасы» -бұл әдістеме студенттердің кәсіби қызметтің әртүрлі салаларына бейімділігін анықтауға бағытталған: адамдармен жұмыс, практикалық, интеллектуалдық, эстетикалық, экономикалық жоспарлау немесе экстремалды.

2-кесте Сауалнама кілті

№ ответа	1	2	3	4	5	6
1	а			в		б
2		в		а	б	
3	б	а		в		
4			б		в	а
5	в	а	б			
6	б	в				а
7		б	в	а		
8	б				а	в
9		б		а	в	
10				в	а	б
11	в	б	а			
12			а	б	в	
13	а				б	в
14		а		б	в	

15	в		а		б	
16	б		в			а
17				б	а	в
18	а	в	б			
19			в		а	б
20	в		б			а
21		а	в	б		
22		б	а	в		
23		в		а		б
24	а				б	в
Всего						

2-сурет Л.Йовайшидің Кәсіби бейімділік анкетасының нәтижелері

Сонымен, Л.Йовайшидің Кәсіби бейімділік анкетасының нәтижелерінде «Адамдармен жұмысқа бейімділік» - 27%, «Зерттеу іс-әрекетіне бейімділік» -10%, «Өндірісте жұмысқа бейімділік» – 17%, «Іс-әрекеттің эстетикалық түріне бейімділік» – 10%, «Іс-әрекеттің экстремалды түріне бейімділік» – 13%, «Іс-әрекеттің жоспарлы - экономикалық түріне бейімділік» – 23% көрсеткіш алынды (2-сурет).

Біздің эксперименталды зерттеу нәтижесі бойынша 9-сынып оқушыларының арасында әртүрлі кәсіпке бағыттылығын анықтауда «Адам-адам» және «Адам белгілік жүйе» мамандық типтері, кәсіби бейімділікті анықтауда «Адамдармен жұмысқа бейімділік» және «Іс-әрекеттің жоспарлы-экономикалық түріне бейімділік» бағыттылықтары жоғары деңгейді көрсетті.

Яғни, қазіргі қоғамда адамдарға қызмет көрсету және қарым-қатынасқа байланысты, есептеу, сызба, кесте әртүрлі мәліметтерді жүйелеу, экономикалық және статистикалық бағдарламалармен байланысты мамандықтарға жасөспірімдердің бағыттылығы жоғарғы деңгейде болуда.

Жүргізілген эксперименттің маңыздылығы жасөспірімдерге ішкі ресурстарын, қабілеттіліктері мен ептіліктерін ескере отырып, дұрыс мамандық тандауда бағыт бағдар беру болып табылады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Давлетова А.А. Основные вехи в истории становления работы с одаренными детьми в психолого-педагогической науке Казахстана. Вестник НАПК. – Алматы, 2010. – № 3. – С. 121–128.
2. Кунанбаев А. «Слова назидания» – 2-е изд. – АлмаАта. Жалын, 1982. – С. 131.
3. Божович Л.И. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности. М., 2005. 233 с
4. Попов С. Сознание и социальная среда.- М.:Прогресс, 1979.- 232 с.
5. Йовайша Л.А. Проблема профорientации школьников. М., 2006. 234 с
6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. - Ростов н/Д: Феникс, 1996. - 512 с.
7. Образование и наука закамья Татарстана. Электронный журнал. – № 24. – URL. <http://naucstat.ru> (дата обращения 15.08.2012 г.)
8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Тюмень, 2002. 202 с
9. Сатова А.К. Исследование психологической готовности студентов к будущей профессиональной деятельности.-Алматы,2015.-С.111

Контактные данные : +77078089157
Электр почта: ftk_shymkent@mail.ru
Сканер квитанции :